

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Основи економічної теорії»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

за темою – «Підприємництво. Фірма в системі ринкових відносин»

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою
Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін Протокол від
25.06.2024р. № 23

Розробник:

завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат економічних наук, доцент Лук'янихіна О.А.

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародних економічних відносин ННІ БіЕМ СумДУ,
доктор економічних наук, професор Таранюк Л.М.
2. Завідувач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного
університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент Панасюк О.В.

План лекції

1. Сутність, функції, принципи і умови існування підприємництва (за Господарським кодексом).
2. Господарсько-правові суб'єкти, об'єкти і види підприємництва.
3. Основні організаційно-правові форми підприємств (фірм) (за Господарським кодексом) та принципи їх діяльності.
4. Місце і роль сім'ї та домашніх господарств у ринково-підприємницькому середовищі
5. Капітал фірми як матеріальна основа підприємницької діяльності.

Рекомендована література:

1. Господарський кодекс України: Закон України № 436-IV від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18(2.05.2003). Ст. 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
2. Про Акціонерні товариства: закон України №514-VI від 17.09.2008 р. та змінами від 01.01.2019р. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2008, № 50-51, ст.384. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text>
3. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України № 1555-VIII від 01.07.2014 із змінами від 03.07.2018р. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 34, ст.1173 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>
4. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 № 236/96-BP/ URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року №2210 – III // *Український кур'єр*. 2001, №50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
6. Положення про порядок проведення перевірок додержання законодавства про захист економічної конкуренції. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0139-02#Text>

Основна

1. Основи економічної теорії : навч. посіб. / Т. Ф. Ларіна, Н. В. Павленко, В. Ю. Прокопенко та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ФОП В.П. Тарасенко, 2015. 310 с. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7766>
2. Основи економічної теорії та судової бухгалтерії: навч. посіб. /Т.Ф. Ларіна, Н.В. Павленко, С.О. Ткаченко, В.А. Фурса; МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 328 с. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7766>
3. Основи економічної теорії : [Електронний ресурс] / Т. М. Камінська.- 2-е вид., випр.- К.: ВСВ «Медицина», 2018. 222с., С.99-105. URL:: <https://www.medpublish.com.ua/images/pdf/74988.pdf>

Додаткова

1. Економіка підприємства: навчальний посібник / О. М.Бандурка, Є. В. Ковальов, М. А.Садиков, О. С. Маковоз; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: ХНУВС. 2017. 192 с. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1178>
2. Економічна теорія / Н. П. Мацелюх, Л. М. Касьяненко, І. А. Максименко [та ін.] ; Ун-т ДФС України. Ірпінь, 2019. 478 с. (Серія «На допомогу студенту УДФСУ, т. 56). URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/4227/1/4064_IR.pdf
3. Основи економічної теорії: підруч. / за заг. ред. Л.С. Шевченко. Харків: Право, 2016. 448 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KOMPLEKS/ET/KURS/OSNOVA_ET/EkonomT

eoria.pdf

4. Підприємництво, торгівля і біржова діяльність: підручник / під заг. ред. І. М. Сотник, Суми. 2018. 572 с. <file:///C:/Users/A351~1/AppData/Local/Temp/6808472.pdf>
5. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін. Посібник / [Свинчук А.А., Корнецький А.О., Гончарова М.А., Назарук В.Я., Гусак Н.Є., Туманова А.А.]. К: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017. 188 с. URL: http://eef.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Book_sotsialne-pidpryyemnytstvo_pidruchnyk.pdf

Наукові статті

1. Дюк А. А. Еволюція теоретичних положень концепції соціального підприємництва / А. А. Дюк // Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка. 2019. Вип. 809. С. 3-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_es_2019_809_3
2. . Йолтуховська О. Ю. Сутність поняття "капітал": історичний аспект. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 3. С. 8-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_3_4.
3. Івченко Л. В., Удовик Н.Л. Власний капітал: джерела формування та функції. Молодий вчений. 2016. № 1(1). С. 55-59. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2011_2_30.[http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_1\(1\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_1(1)_15)
4. [Копитко М. І.](#) Особливості процесу тіньової діяльності промислових підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 9. С. 102-107. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ape_2013_9_16.pdf
5. Купчак Б.Ф. Підприємництво: суть та умови здійснення. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.2. С. 243-249. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlut/21_2/243_Kup.pdf
6. Лазебник Л. Л. [Оновлення основних засобів в Україні: проблеми їх амортизації та використання](#). *Економіка України*. 2018. №8. С. 62-74.
7. Магас В. М. Підприємництво та конкуренція – основні чинники розкриття економічного потенціалу суспільства. *Економічна теорія*. 2019. № 2. С. 44-56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2019_2_5.
8. Мазуров С.А. Сутність поняття "робоче місце" на мікро- та макrorівнях економіки *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016. № 1. С. 41-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2016_1_11
9. Мельник О. В. Результативність управління капіталом вітчизняних промислових підприємств. *Бізнес-навігатор*. 2019. Вип. 6. С. 104-109.: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2019_6_20.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> – офіційний сайт Міністерства економіки
2. <http://www.ukrstat.gov.ua> – офіційний сай Державної служби статистики України.

План лекції

6. Сутність, функції, принципи і умови існування підприємництва (за Господарським кодексом).
7. Господарсько-правові суб'єкти, об'єкти і види підприємництва.
8. Основні організаційно-правові форми підприємств (фірм) (за Господарським кодексом) та принципи їх діяльності.
9. Місце і роль сім'ї та домашніх господарств у ринково-підприємницькому середовищі
10. Капітал фірми як матеріальна основа підприємницької діяльності.

Текст лекції

У ринковій економіці поняття „підприємство” і „підприємництво”, як невід'ємні атрибути товарно-ринкової системи господарювання, невіддільні одне від одного. Перше широко використовувалося в радянській економічній науці і практиці як основна первинна ланка народного господарства. Щодо підприємництва, то воно вважалося експлуататорським за своєю суттю, властивим тільки капіталізму, і тому суворо заборонялося. Підприємець ототожнювався з шахраєм, злодієм, його спроби самостійно здійснити будь-яку господарську діяльність переслідувались, навіть карались кримінальним законодавством.

Сьогодні, коли наше суспільство розбудовує соціально ринкове господарство, кожний має з'ясувати зміст і форми підприємництва та його місце в системі ринкових відносин.

1. Сутність, функції, принципи і умови існування підприємництва

Роль підприємництва у ринковій економіці. У будь-якій країні з розвинутою ринковою економікою підприємництво є основою процвітання людей і держави. В економічній літературі поняття „підприємець” (антрепренер) вперше з'явилося у 1723 р. і визначало людину, яка бере „на себе зобов'язання з виробництва або будівництва об'єкта”. Як науковий термін „підприємництво” вперше запровадив в обіг у XVIII ст. англійський учений економіст-банк'єр Р. Кантільйон у праці „Очерк про природу комерції”. Він розглядав його як особливу економічну функцію, важливою рисою якої є ризик.

Послідовну і ґрунтовну теорію підприємництва запропонували у своїх працях американський економіст Й. Шумпетер та австрійський учений Ф. Хаяк. Найхарактернішими рисами підприємництва за Й. Шумпетером є: 1) виготовлення нового блага або старого блага нової якості; 2) освоєння нового ринку збуту, джерела сировини або напівфабрикатів; 3) впровадження нового методу виробництва; 4) здійснення відповідної реорганізації виробництва (за образним висловом вченого „творчого зруйнування”).

Науковцями ХХст. підприємництво розглядається як самостійний фактор і важливий виробництва. Так, американські економісти К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю в „Економікс” вважають *підприємницьку здібність* особливим людським ресурсом (поряд з землею, капіталом та працею), якому притаманні спроможність людини „використовувати певне поєднання ресурсів для виробництва товару, приймати послідовні рішення, створювати нововведення і йти на ризик”.

Одна з найхарактерніших рис **цивілізованого підприємництва** полягає в тому, що кожний підприємець, реалізуючи власні цілі, водночас здійснює господарську діяльність в інтересах суспільства.. Дійсно, якщо підприємці виготовляють товари і

послуги для задоволення суспільних потреб з мінімальними витратами і не встановлюють монополю високих цін, їх інтереси збігаються з інтересами суспільства. Але незаконні способи збагачення підприємців вступають в антагоністичну суперечність з інтересами суспільства, підривають його економічну могутність і суверенітет. Водночас таким діям підприємців значною мірою сприяє сама держава своєю нераціональною економічною політикою, недосконалим законодавством, надмірним податковим тягарем, несприятливими фінансово-кредитними важелями. Держава має гарантувати не тільки правове забезпечення, а й економічну, матеріально-технічну та організаційну підтримку.

Сутність і функції підприємництва. Сутнісне поняття „підприємництва” надзвичайно містке й різноаспектне. Це зумовлено тим, що в ньому *переплітається сукупність економічних, юридичних, політичних, історичних і психологічних відносин*. Уявлення про нього складалося впродовж значного історичного часу, змінювалось під впливом базисних та надбудовних інституцій, психології людей. В економічній теорії зміст підприємництва визначається як: економічна категорія, тип економічної поведінки, господарське мистецтво та метод економічного мислення (рис. 8.1).

Рис. 8.1. Визначення змісту підприємництва

Підприємництво – економічний ресурс, функції якого спрямовані на задоволення суспільних потреб на базі оптимального використання обмежених ресурсів: ефективна комбінація факторів виробництва, інновації, контроль за витратами

Щоб стати підприємцем у наш час, необов'язково мати реальний капітал і бути власником майна, оскільки головним капіталом підприємця є не гроші, не знаряддя або предмети праці, а його господарський хист, уявлення про суспільні потреби, знання

психології споживача. Саме у виявленні самостійної, цілеспрямованої, наполегливої, ініціативної, новаторської, ризикової, відповідальної, орієнтованої на ефективність і якість діяльності розкривається *економічна сутність підприємництва*.

Тому під час формування визначення суті підприємництва потрібно враховувати основні риси підприємництва:

- воно можливе лише за відповідної суспільної ситуації – підприємницького середовища, під яким розуміють, насамперед ринок, ринкову систему відносин;
- здійснюється від свого імені, на власний ризик і під особисту, а не колективну, майнову відповідальність окремої фізичної особи – підприємця чи юридичної особи – підприємства (організації);
- потребує особистої свободи підприємця, його незалежності, тобто можливості приймати самостійні підприємницькі рішення щодо організації та здійснення виробництва товарів чи надання послуг для отримання максимального прибутку;
- спрямоване на отримання прибутку чи матеріальної винагороди;
- проявляючи ініціативність і втілюючи свої інноваційні ідеї, сприяє ефективному поєднанню та використанню інвестиційних, матеріальних, трудових і грошових ресурсів;
- забезпечує високу мотивацію високопродуктивної праці;
- створює передумови для виникнення та посилення конкуренції на ринку і завдяки цьому стає своєрідним каталізатором соціально-економічного розвитку країни загалом;
- виступає головним фактором структурних змін у системі господарювання.

Під "**підприємництвом**" розуміють особливий тип суспільних відносин з приводу виробництва, розподілу та привласнення благ і послуг, у процесі чого підприємець за умови повної свободи дій раціонально поєднує (комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі і бере на себе відповідальність за результати виробництва вкладеними коштами, затратами часу і праці, діловою репутацією й своїм майбутнім прибутком, але реалізуючи свої власні інтереси, він сприяє ефективному задоволенню потреб суспільства й ринковим перетворенням у державі.

Суть цієї діяльності – у знаходженні і формуванні попиту на продукти, послуги, роботу і його задоволенні шляхом продажу відповідних продуктів, послуг, робіт як товару. Одна з головних ознак такої діяльності – прибуток, який є різницею між витратами на задоволення попиту та ціною, яку покупець сплачує за товар, що задовольняє попит. Цей прибуток відрізняється від доходу на власність. Власник одержує його у вигляді дивідендів на акції, відсотка на депозити та облігації, орендної плати за оренду землі чи іншої нерухомості. Підприємець організовує діяльність (зі своєю чи чужою власністю), у результаті якої і одержує дохід як надлишок над авансованим капіталом, що виступає у формі прибутку. Отже, підприємництво – це особлива сфера економічної діяльності, суть якої виявляється у постійному перетворенні матеріальних ресурсів на капітал, тобто на те, що приносить прибуток.

Але не менше значення мають і *морально-етичні критерії* цивілізованого підприємництва: обов'язковість, чесність, порядність, висока культура і освіченість, контактність, вміння спілкуватись з людьми, зацікавлювати їх, мобілізувати на досягнення поставлених цілей.

Сутність підприємництва більш глибоко розкриваються через його функції (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Функції підприємництва

Інноваційна функція полягає у пошуку та генеруванні й реалізації новаторських ідей, здійсненні експериментальних техніко-економічних, наукових, дослідно-конструкторських розробок, творчих проектів, що пов'язані з господарським ризиком. Саме ця функція спонукає справжнього підприємця використовувати переважну частину своїх доходів на здійснення новаторської підприємницької діяльності, а не на задоволення власних споживчих потреб.

Ресурсна (господарська) функція – це залучення і найефективніше (на рівні досягнень світової науки і практики) використання природних, трудових, матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інформаційних ресурсів.

Організаційна функція спрямована на раціональне поєднання факторів виробництва в оптимальних пропорціях, здійснення контролю за їх використанням.

Мотиваційна функція зводиться до формування мотиваційного механізму по спонуканню і стимулюванню ініціативної, ефективної економічної діяльності, максимальному задоволенню потреб споживачів.

Соціальна функція підприємництва передбачає здійснення господарської діяльності не тільки для реалізації власної мети, а й в інтересах суспільства; виготовлення тих товарів і послуг, які необхідні державі та її громадянам відповідно до вимог основного економічного закону.

Особистісна функція виявляється у самореалізації підприємця як творчої особистості, отриманні ним задоволення від своєї роботи.

Як видно з цих функцій, підприємцям притаманні певний стиль новаторства, поведінки і тип мислення, господарського мистецтва, що виділяють його серед інших суб'єктів економічної діяльності.

Підприємництво є одним із різновидів творчої, пошукової, ризикової соціальної діяльності і в більшості країн світу з ринковою економікою вважається одним із найпрестижніших. Адже саме цей вид діяльності у відповідних умовах найкращим чином виявляє людську суть, допомагає прояву працівника як особистості. Підприємництву властивий більш індивідуальний характер, високий ступінь стимулювання співробітників, що призводить до більш повної реалізації потенціалу кожного з них. Здійснюючи самостійну підприємницьку діяльність, працівник значно зростає як людина: він росте і професійно і інтелектуально. І це має цілком реальні позитивні наслідки для всього суспільства. Історія доводить, що підняти економіку, інші сфери буття до високого рівня розвитку можливо переважно через прояв членами цього суспільства їх господарської ініціативи.

Поняття підприємницької діяльності (підприємництва)

Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.
(ст.42 Господарського кодексу України)

Характеристика (ознаки) підприємницької діяльності (підприємництва)

1. **Підприємництво є самостійною діяльністю.** Це означає, що, по-перше, підприємництво в Україні може здійснюватися в будь-яких організаційних формах, визначених законами України, на вибір підприємця (ст. 45 ГК України). Також фізичні особи мають можливість зареєструватися як громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності і провадити таким чином діяльність без створення організації. По-друге, зважаючи на передбачений ч. 1 ст. 44 ГК України принцип вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності, підприємці мають право здійснювати самостійно будь-яку діяльність відповідно до потреб ринку, на власний розсуд приймаючи відповідні рішення, що не суперечать законодавству.

2. **Підприємництво є ініціативною діяльністю. Підприємець несе економічну, майнову та інші форми відповідальності.** Це означає, що зайняття підприємницькою діяльністю є добровільним вчинком. Жоден державний орган, недержавна організація, посадова особа не можуть примусити до зайняття підприємницькою діяльністю. Проте це не означає, що особа не може бути примушена до виконання добровільно взятих на себе зобов'язань (наприклад, за договором, укладеним в процесі провадження підприємницької діяльності) або зобов'язань, що передбачені державою і впливають зі здійснення особою підприємницької діяльності (наприклад, зобов'язань зі сплати податків).

3. **Підприємництво є систематичною діяльністю.**

4. **Підприємництво є діяльністю на власний ризик.** Це означає, що за порушення договірних зобов'язань, кредитно-розрахункової і податкової дисципліни, вимог до якості продукції та інших правил здійснення господарської діяльності підприємство та приватний підприємець самостійно несуть відповідальність, передбачену законодавством України. Тобто суб'єкт підприємницької діяльності бере на себе як позитивні, так і негативні наслідки підприємницької діяльності (прибутки, збитки).

5. **Підприємництво є господарською діяльністю.** Це означає, що, незважаючи на свою специфіку, підприємницька діяльність є складовою ширшого за обсягом поняття "господарська діяльність".

Згідно зі ст. 3 ГК України під **господарською діяльністю** розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Категорія "господарська діяльність" є економічною категорією, тому деяким складовим, що вона містить, неможливо дати суто правову характеристику.

Ознаки господарської діяльності:

- господарською є саме діяльність визначених суб'єктів як активна, специфічна форма людського відношення до навколишнього світу, зміст якої складає його доцільну зміну і перетворення в інтересах людей. За визначенням того ж словника діяльність повинна включати в себе мету, засоби, результат та власне процес.
- Природно, що наведене визначення є загальним і не може враховувати особливості специфіки діяльності саме у сфері господарювання. Водночас наведені складові категорії "діяльність" стосовно господарської діяльності знаходять свій вияв у формах господарської діяльності (підприємницька діяльність та некомерційна господарська діяльність);
- господарська діяльність повинна здійснюватися спеціально уповноваженими суб'єктами, які ГК України називає "суб'єктами господарювання" або суб'єктами господарської діяльності. Такими "повноваженнями" або "господарською компетенцією" суб'єкт господарювання наділяється як в нормативному, так і в добровільному порядку – власне суб'єктом господарської діяльності (його засновниками або учасниками);
- господарська діяльність спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання

робіт чи надання послуг вартісного характеру. Це означає, що в межах господарської діяльності реалізується продукція, виконуються роботи, надаються послуги, які можливо оцінити у грошовому еквіваленті. Під терміном "вартісний характер" законодавець має на увазі первісну вартість товару (робіт, послуг) для їх власника – виробника товару (виконавця робіт, надавача послуг), яка узагальнено характеризується економіко-правовою категорією "собівартість" товару (робіт, послуг), до складу якої п. 11 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 "Витрати", затв. наказом Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 р. № 318, відносить виробничу собівартість продукції (робіт, послуг), яка була реалізована протягом звітного періоду, нерозподілені постійні загальновиробничі витрати та наднормативні виробничі витрати;

- продукція, яка реалізується, роботи, які виконуються та послуги, які надаються в межах господарської діяльності, мають цінову визначеність. Іншими словами, зазначені складові предмета господарської діяльності мають ціну продажу, складається з собівартості, що була нами розглянута вище, та суми виробничої або торговельної націнки, зі складу якої згодом формується прибуток (для фізичних осіб — суб'єктів господарської (підприємницької) діяльності у цьому разі вживається не категорія "прибуток", а категорія "дохід").

6. Підприємницька діяльність здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями). Іншими словами, підприємницька діяльність провадиться фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством. Це означає, що підприємницькою діяльністю можуть займатися як юридичні, так і фізичні особи, які набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності за правилами Закону України від 15 травня 2003 р. № 755-ІУ "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців".

Проте наявність у визначенні підприємницької діяльності вищевказаного положення призводить до колізії з положеннями нормативних актів, що встановлюють відповідальність за порушення порядку зайняття підприємницькою діяльністю. Адже з нього випливає, що діяльність, яка здійснюється особами, не зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності, не можна відносити до підприємницької, а тому вищезазначені положення ст. 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення фактично не можуть застосовуватися.

7. Внаслідок підприємницької діяльності досягаються економічні і соціальні результати.

Підприємницька діяльність суттєво впливає на розвиток економіки і соціальної сфери.

Серед економічних результатів найбільш принциповими є утворення конкурентного середовища, насичення ринку товарами і послугами, значна активізація міжнародних економічних стосунків. Негативними проявами є тіньові операції, які, як правило, супроводжуються уникненням від оподаткування, дефіцитністю державного бюджету, дестабілізуючи тим самим офіційну економіку. Через поширення цієї негативної тенденції гальмуються соціальні програми, поглиблюється майнове розшарування населення, ідейно-політичне протистояння в суспільстві.

Малий і середній бізнес дає нові робочі місця, значно стимулює підвищення кваліфікації працівників, їх ініціативу і творчість, загалом сприяє виживанню населення в кризові періоди. Поступове зміцнення суб'єктів підприємництва, їх прибутковість закладає додаткову фінансову базу для такої соціально корисної діяльності, як благодійництво та спонсорство, запровадження принципів соціально відповідального ведення бізнесу.

8 Метою підприємницької діяльності є отримання прибутку.

Якщо метою тієї чи іншої діяльності не є отримання прибутку, вона не може бути віднесена до підприємницької. Ця мета, як правило, знаходить своє відображення в установчих документах суб'єкта підприємницької діяльності і простежується, виходячи з характеру його діяльності. За цією ж ознакою підприємницька діяльність

відмежовується від розглянутого нами вище поняття господарської діяльності, в якій отримання прибутку не ставиться за основну мету.

Ст.3. ГК України, п. 2:

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва - підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

У статті 44. ГК України зазначено основні **принципи підприємницької діяльності**:

- 1) вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності;
- 2) самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;
- 3) вільного найму підприємцем працівників;
- 4) комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;
- 5) вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;
- 6) самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Практична реалізація принципів функціонування підприємництва здійснюється у певному соціально-економічному середовищі, що охоплює політичні, економічні, соціальні, технологічні, правові й психологічні передумови (рис.5.3).

Рис. 5.3. Передумови підприємництва

Політичні передумови передбачають створення у країні сприятливого політичного клімату для підприємництва, гарантування суб'єктам підприємницької діяльності збереження їх власності, рівних прав і свобод, унеможливлення експропріації. Це можливо завдяки розробці та здійсненню виваженої економічної політики по державній підтримці підприємництва через відповідні податкові, кредитні, митні, цінові, інформаційні важелі.

Економічні передумови виявляються у створенні реального плюралізму форм власності і господарювання, забезпеченні економічної свободи та відповідальності підприємницької діяльності, ефективного конкурентного середовища, розвинутої ринкової інфраструктури, фінансово-кредитної системи. Тому шляхом формування економічних передумов підприємництва у нашій країні є роздержавлення і приватизація власності, демонополізація економіки.

Соціальні передумови. Це, насамперед, соціальна стабільність суспільства,

ступінь його розшарування й суперечностей, стан соціального захисту населення. До цієї групи передумов належить і соціально-культурне середовище: рівень освіченості і кваліфікації населення, ринкового економічного мислення, вільного розвитку особистості тощо. Від них значною мірою залежать мотиваційні стимули підприємницької діяльності по подоланню бідності, забезпеченню достойного цивілізованого рівня і якості життя.

Технологічні передумови – рівень технічної оснащеності виробництва й сполучення різних (особливо нових) факторів для технологічно ефективного випуску підприємцем нових або старих товарів новими методами. Велике значення тут мають можливості впровадження сучасних передових технологій (лазерних, плазмових, мембранних, радіоелектронних, комп'ютерних та інформаційних, біотехнології й генної інженерії) й найпрогресивнішої наукомісткої техніки, які забезпечують зростання продуктивності праці у середньому в 15-20 разів.

Правові передумови формування системи законодавчих, нормативних актів, розроблених у країні. Вони мають забезпечити для всіх учасників ринкових відносин однакові „правила гри”, правову захищеність, відповідальність і державну підтримку підприємництва, дотримання конкурентного режиму господарювання. Отже, йдеться, про те, що підприємці можуть діяти „самостійно”, „вільно” у межах законів.

Першоджерелом правового регулювання підприємницької діяльності є Конституція України. В її 42-й статті сказано, що „кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускається зловживання монополієм становом на ринку”.

Базовим документом, що регулює відносини у сфері підприємництва є Господарський кодекс України (2003 р.), який визначає загальні правові, економічні і соціальні засади здійснення підприємницької діяльності на території України, встановлює гарантії свободи й державної підтримки підприємництва.

Слід мати на увазі, що у сфері підприємницького бізнесу крім суворо формалізованих зв'язків і правил, заснованих на законодавчих актах, між підприємницькими суб'єктами складаються неформальні відносини: довіра, джентельменство, слово честі тощо.

Психологічні передумови – сукупність психологічних процесів, які сприятливо зумовлюють розвиток і супроводжують діяльність підприємців. Сутність їх полягає, перш за все, у створенні сприятливого психологічного клімату в суспільстві, позитивної суспільної думки щодо підприємництва, активному залученні до нього громадян, подолання негативного ставлення населення до підприємництва.

Особистісними чинниками підприємництва є особиста власність, фізичні, розумові здібності, знання і досвід, становище у суспільстві, права тощо.

Щоб розпочати свою діяльність, підприємець повинен здійснити вибір:

1) сфери і масштабів діяльності; 2) місця розташування підприємства (фірми); 3) форми підприємницької діяльності і назви фірми; 4) способів і джерел фінансування та інвестування; 5) можливостей постачання сировини, комплектуючих виробів тощо; 6) підбору кадрів; 7) форм ціноутворення й оподаткування; 8) каналів реалізації товарів через торговельні організації; 9) варіанту складання бізнес-плану; 10) відкриття й реєстрації підприємства (фірми).

2. Види підприємництва та його роль в ринковій економіці

Підприємницька діяльність є складним економічним феноменом, який по-різному реалізує себе у сферах економічного життя.

Види підприємництва класифікуються за трьома основними ознаками: *масштабами суб'єктів, характером об'єктів та регламентацією* підприємницької діяльності (рис. 5.4).

Рис. 5.4. Види підприємницької діяльності

Індивідуальне підприємництво. Суб'єктами підприємництва (підприємцями) можуть бути *приватні особи* (громадяни або фізичні особи – окремі індивідууми та їх сім'ї), які виступають організаторами одноосібної економічної діяльності із застосуванням власних засобів виробництва і праці (торгівельні крамниці, аптеки, хімічестки) та невеликого (капіталістичного) виробництва на основі капіталу і найманої праці.

не можуть бути суб'єктами підприємництва такі категорії громадян: військовослужбовці, службові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, а також органів державної влади і управління, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств. Забороняється займатися підприємництвом також громадянам, що мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво, інші корисливі злочини.

Колективне підприємництво. Це групи фізичних або юридичних осіб, як суб'єкти підприємництва, пов'язані між собою загальною *пайовою власністю*, *колективними* договірними відносинами та економічними інтересами (акціонерні й господарські товариства, кооперативи, спільні або змішані підприємства, різні асоціації, об'єднання тощо) порівняно з індивідуальним підприємництвом займаються діяльністю більших масштабів з обов'язковим залученням найманої робочої сили.

Державне підприємництво. Твердження деяких економістів про те, що держава не повинна бути підприємцем, не узгоджується з практикою функціонування державних підприємств майже впродовж семи тисячоліть, а за капіталізму відображають певною мірою реалії минулих століть (часів А. Сміта). Підприємницькі функції держава як власник делегує відповідним органам, корпораціям, асоціаціям, кооперативам, спільним, індивідуальним та іншим підприємствам.

Підприємницьку діяльність здійснюють люди – підприємці з більш глибоким економічним мисленням порівняно з середнім рівнем, здібністю аналізувати і помічати

все нове, що з'являється у житті і, особливо, у сфері їх інтересів. В „Економічній енциклопедії” підприємець визначається як „основний господарюючий суб'єкт, який завдяки наявності певної сукупності рис втілює у практику функції підприємництва і за свою працю отримує підприємницький дохід, мінімум – нормальний прибуток”. Чинне законодавство наділяє підприємців певними *правами, обов'язками й відповідальністю*.

У сучасній економіці виділяють такі **три типи підприємців**:

- **підприємець-власник** підприємства (капіталу) або співвласник;
- **підприємець-орендар**, який купує на певний час право користування землею, приміщенням тощо;
- **підприємець-менеджер**, що володіє часткою власності не до початку господарської діяльності, а згодом. Це стимулює його до ефективного управління не своїм капіталом.

За формами власності та організацією розрізняють такі основні форми підприємництва: 1) *індивідуальна* – заснована на приватній власності фізичної особи та її особистій праці (фермери, ремісники, окремі винахідники); 2) *сімейна* – базується на приватній власності та праці членів сім'ї; 3) *колективна* – заснована на власності трудового колективу та праці його членів; 4) *приватнокапіталістична* – базується на власності й праці окремого підприємця та найманої ним робочої сили; 5) *колективна капіталістична* – заснована на власності кількох (багатьох) власників капіталу та найманої ними робочої сили; 6) *орендна* – орендована за певну плату на різний період, що дає змогу орендареві бути власником частини результатів праці та розпоряджатися майном; 7) *інноваційна* – створення та використання інтелектуальної власності (патентів, ліцензій, «ноу-хау») тощо; 8) *спільна, або змішана* – заснована на поєднанні різних форм капіталу, в то числі із залученням іноземного капіталу; 9) *державна* – базується на державній власності.

Об'єкти підприємництва. Це певний вид (зміст) діяльності, який матеріалізується у вироблюваній продукції або благах у вигляді послуг, інформації.

Згідно з чинним законодавством підприємництво може застосовуватися в усіх сферах економіки, окрім тих, втрата державного контролю над якими шкодить безпеці суспільства і здоров'ю людей. Йдеться про виготовлення і реалізацію зброї, наркотичних засобів, грошових знаків, які здійснюють лише державні підприємства. А такі види діяльності в Україні, як розвідка і експлуатація корисних копалин, ремонт спортивної, мисливської та інших видів зброї, виготовлення і реалізація медикаментів та хімічних речовин, виробництво пива, вина, лікєро-горілчаних виробів, сигарет, медична, ветеринарна та юридична практика, потребують спеціального дозволу – *ліцензії*. Державні органи, які їх видають, можуть таким чином регулювати і контролювати зазначені види діяльності.

За характером об'єктів підприємницьку діяльність поділяють на такі конкретні види: виробничу, наукову, комерційну, фінансову, страхову і посередницьку.

Виробниче підприємництво – підприємництво, спрямоване на виготовлення різноманітної продукції, духовних цінностей, виконання робіт і надання послуг для споживачів. Воно вважається доцільним, якщо прибутковість досягає 15-20%.

Цей вид підприємницької діяльності охоплює промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок, побутові, туристичні, юридичні послуги, інформацію тощо. Сюди також відноситься *невиробничий бізнес* – професійний спорт, концертна діяльність і т.п.

Якщо виробництво не спрямоване на задоволення суспільних потреб (наприклад, вирощування овочів на дачній ділянці для власного споживання), воно не є підприємницькою діяльністю.

Наукове підприємництво – підприємництво, що виступає перед-виробничою стадією виробництва і реалізується у діяльності ризикових підприємств, які працюють

над втіленням у виробництво нової ідеї чи проекту, а отже спеціалізуються на проведенні науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок.

Ризикові підприємства не повертають вкладені у них інвестором кошти і не виплачують відсотки за них. Проте інвестор отримує права на всі запатентовані «ноу-хау», інновації та засновницький прибуток від діяльності ризикових підприємств, якщо вони досягають успіху. Такі підприємства засновують безпосередньо підприємці, менеджери, бізнесмени. Вони можуть бути окремими відділеннями (філіями) крупних компаній і фінансових груп.

Венчурні (ризикові) підприємства вигідні великим компаніям, банкам, страховим компаніям, оскільки таким шляхом вони використовують підприємницький талант дрібних бізнесменів, їхню енергію і творчу ініціативу, частково перекладають на них ризик нововведень. Тому кожна п'ята новинка науки і техніки, успішно впроваджена крупними компаніями розвинутих країн світу, запозичена у невеликих фірм і дає комерційний ефект.

Комерційне підприємництво (торговий бізнес) – діяльність щодо купівлі-продажу товарів і послуг. Вважається ефективним з прибутковістю в 20-30%.

Такою діяльністю займаються передусім торговельні організації, а джерело прибутку для комерсанта – різниця між цінами купівлі та продажу.

Фінансове підприємництво – діяльність щодо купівлі-продажу грошей, валюти і цінних паперів. Охоплює грошово-кредитні відносини. Одні суб'єкти залучають вільні кошти населення та юридичних осіб, інші використовують їх у формі кредитів у сфері виробничої та комерційної діяльності як інвестиції. Тут джерело прибутку – різниця між позичковим відсотком, що стягується з позичальника, і банківським відсотком, що виплачується вкладнику. Рентабельним вважається отримання 5-15% прибутку.

Такою діяльністю займаються комерційні банки, фондові біржі, інвестиційні фонди та ін.

Страхове підприємництво – діяльність щодо страхування ризиків та відшкодування витрат. Воно передбачає гарантії компенсації страхувальнику за певну плату можливого збитку, завданого майну, цінностям, життю. Доход підприємця утворює різниця між сумарними розмірами отриманих страхових внесків і виплачених страхових сум.

Цей вид діяльності здійснюють страхові компанії, пенсійні фонди та інші організації.

Посередницьке підприємництво – це складова частина інших напрямів підприємницької діяльності. Нерідко посередник лише зводить виробників і споживачів, продавців і покупців, сприяє здійсненню взаємовигідної угоди, отримуючи за це комісійні.

Російський учений економіст Є.Ф. Борисов виділяє також **некомерційне підприємництво** – не пов'язане з продажем продукції заради збагачення. Таку філантропічну діяльність ведуть різні благодійні і культурно-просвітницькі організації.

Між підприємцями існує конкуренція за сфери вкладення капіталу, залучення кращих видів виробничих ресурсів, за отримання державних контрактів, за найвигідніші ринки збуту тощо.

Регламентація підприємництва. За критерієм регламентації підприємницьку діяльність поділяють на вільну, дозвільну (ліцензовану) і державну.

Вільна підприємницька діяльність. Вона регулюється принципом «Дозволено все, що не заборонено законом». Це означає, що підприємець має право без обмежень здійснювати свою діяльність, яка не суперечить чинному законодавству.

Дозвільна (ліцензована) підприємницька діяльність. Підставою для її здійснення є наявність спеціальних дозволів (ліцензій), даних уповноваженим органом

держави. В Україні згідно із Законом «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» ліцензуванню підлягає 60 видів підприємницької діяльності.

Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

2. Суб'єктами господарювання є:

1) господарські організації - юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

3. Суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва.

Суб'єктами мікропідприємництва є:

фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами малого підприємництва є:

фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва.

4. Суб'єкти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання, права оперативного управління відповідно до визначення цієї компетенції у цьому Кодексі та інших законах.

5. Суб'єкти господарювання - господарські організації, які діють на основі права власності, права господарського відання чи оперативного управління, мають статус юридичної особи, що визначається цивільним законодавством та цим Кодексом.

6. Суб'єкти господарювання, зазначені у пункті першому частини другої цієї статті, мають право відкривати свої філії, представництва, інші відокремлені підрозділи без створення юридичної особи.

Організаційні форми підприємництва:

1. Одноосібне володіння — власником бізнесу є підприємець, котрий бере на себе усі ризики, несе особисту майнову відповідальність, привласнює прибуток.
2. Партнерство — об'єднання майна та діяльності кількох підприємців, які спільно володіють майном партнерства, контролюють його діяльність та розподіляють прибуток.
3. Корпорація — об'єднання власності значної кількості осіб на засадах акціонування та обмеженої відповідальності учасників.

2 Основні організаційно-правові форми підприємств (фірм) (за Господарським кодексом) та принципи їх діяльності.

Згідно зі ст.62 Господарського кодексу України

Підприємство — це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами.

Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності. Підприємство, якщо законом не встановлене інше, діє на підставі статуту.

Підприємства в Україні здійснюють свою діяльність відповідно до вимог статей 62-71 Господарського кодексу, якщо інше щодо підприємств окремих видів не передбачено цим Кодексом та іншими законами, прийнятими відповідно до цього Кодексу (ст.72 ГК).

Класифікувати підприємства можна за різними критеріями. Так, за економічними показниками та чисельністю працюючих підприємства можна поділити на малі, середні та великі. За сферою діяльності розрізняються промислові, торговельні підприємства, у сфері послуг тощо.

У Господарському кодексі класифікація підприємств проведена за трьома критеріями:

- 1) формою власності;
- 2) способом утворення (заснування) та формування статутного фонду;
- 3) кількістю працюючих та обсягом валового доходу від реалізації продукції за рік.

Згідно зі ст.63 Господарського кодексу залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні виокремлюють такі види та **організаційні форми підприємств**:

- приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);
- комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- державне підприємство, що діє на основі державної власності;
- підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності);

- спільне комунальне підприємство, що діє на договірних засадах спільного фінансування (утримання) відповідними територіальними громадами - суб'єктами співробітництва.

В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом.

У ч.3 ст.63 ГК України передбачено, що залежно від способу утворення (заснування) і формування статутного фонду в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, що виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника (ч.4 ст.63 ГК).

Згідно з ч.5 ст.63 ГК *корпоративне підприємство* утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Особливості правового статусу унітарних і корпоративних підприємств встановлюються цим Кодексом, іншими законодавчими актами.

Згідно з ч.7 ст.63 ГК підприємства залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть бути віднесені до малих підприємств, середніх або великих підприємств.

Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Великими підприємствами визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну п'яти мільйонам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Усі інші підприємства визнаються середніми. Відповідно до ст. 113 Господарського кодексу України приватним підприємством визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання — юридичної особи. Порядок організації та діяльності приватних підприємств визначається цим Кодексом та іншими законами.

Згідно із ч.8 ст.63 Господарського кодексу України у випадках існування залежності від іншого підприємства, передбачених ст.126 цього Кодексу, підприємство визнається дочірнім.

На відміну від відокремлених підрозділів юридичної особи, дочірнє підприємство є юридичною особою, тобто самостійним суб'єктом підприємницької діяльності.

Сутність підприємств (фірм). Підприємницька діяльність здійснюється у певних організаційних економіко-правових формах. Вибір потрібної форми – виключне право самого підприємця, яке зумовлено такими об'єктивними причинами:

- а) вимогою відповідності форми організації підприємництва чинному законодавству;
- б) змістом обраної підприємницької діяльності;
- в) достатністю капіталу для реалізації підприємницького проекту тощо.

Переважає місце серед організаційних підприємницьких структур належить підприємствам (фірмам). Їх правовий статус в Україні регулюється Господарським кодексом, Цивільним кодексом, законами «Про господарські товариства», законами України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про акціонерні товариства», «Про кооперацію», «Про фермерське господарство» та ін. Ці закони визначають види й організаційні форми підприємств (фірм), правила їх створення і ліквідації, механізм здійснення ними підприємницької діяльності, створюють рівні правові умови господарювання, забезпечують самостійність підприємств, фіксують їх права і відповідальність, регулюють відносини з іншими економічними суб'єктами та державою.

Підприємство – основна господарська ланка економіки, яка забезпечує виробництво переважної маси товарів і послуг, здійснює науково-дослідну і комерційну діяльність з метою привласнення доходу (прибутку)

К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю в „Економікс” визначають підприємство, завод як реальне підприємство (включаючи землю і капітал), що виконує одну або більше функцій у виробництві (виготовленні і збуті) товарів і послуг.

В умовах ринкової трансформації економіки в економічне життя міцно ввійшло таке поняття як **фірма**, яке первісно означало „торгове ім'я комерсанта”.

Фірма – індивідуальний економічний суб'єкт ринкових відносин, що володіє підприємствами з метою отримання прибутку.

Нині цей термін означає господарський інститут, що перетворює вихідні ресурси у кінцеву продукцію шляхом оптимального комбінування факторів виробництва для одержання прибутку.

Р. Коуз запропонував трактувати фірму як сукупність взаємовигідних контрактів, а О. Уільямсон як механізм зниження трансакційних витрат.

Фірма у країнах традиційної ринкової економіки пройшла тривалий шлях В „Економічній енциклопедії” **фірма** розглядається як **узагальнена назва підприємства, компанії, комерційної установи**. Якщо у складі фірми немає інших підприємств, то поняття „фірма” і „підприємство” за своїм економічним змістом збігаються. Компанія може охоплювати декілька фірм. Тому у більшості вітчизняних навчальних посібників з економічної теорії терміни „підприємство” і „фірма” вживаються як ідентичні.

Основними ознаками (рисами) функціонування підприємства (фірми) на ринку виступають: 1) **зосередження певної сукупності продуктивних сил і економічних відносин власності**; 2) **первинна ланка суспільного поділу праці** (спеціалізації, кооперації, комбінування, інтеграції) **і товаровиробник**, що забезпечує процес відтворення 3) **економічна відособленість** єдиного майна, необхідного для здійснення завершеного циклу виробництва; 4) **технологічна і територіальна відособленість факторів виробництва** (засобів виробництва і робочої сили); 5) **юридичне оформлення відособленості** з певними правами, зобов'язаннями та економічними інтересами; 6)

самоокупність і прибутковість як стимул господарської діяльності; 7) **повна економічна відповідальність** за результати господарської діяльності.

Кожне підприємство (фірма) як основний суб'єкт ринкової економіки має самостійний баланс, розрахунковий рахунок у банку, печатку з своєю назвою, товарний знак. Кожна фірма має певне фірмове найменування, під яким значиться у державному реєстрі своєї країни.

Підприємство (фірма) виконує такі основні функції:

- 1) **організаційну** – забезпечує виробництво товарів і послуг, їх реалізацію;
- 2) **відтворювальну** – інвестування капіталу на розвиток, оновлення, розширення всіх його підрозділів;
- 3) **соціальну** – задоволення суспільних потреб споживачів, забезпечення засобами існування й розвитку особистості найманих робітників.

Класифікація підприємств (фірм). В економіці України сучасні підприємства (фірми) класифікуються за такими основними критеріями:

1. **За метою і характером діяльності** виокремлюють комерційні та некомерційні підприємства. *Комерційні* ставлять за мету одержання прибутку, мета *некомерційних* у досягненні соціального чи економічного ефекту без одержання прибутку.

2. **За формами власності** розрізняють приватні, колективні, державні підприємства.

Приватне підприємство – вид підприємства, в якому суб'єктом є одна фізична особа, що несе повну відповідальність перед кредиторами і самостійно управляє усіма стадіями виробничої та комерційної діяльності. Різновидами його є: *приватнотрудове* підприємство, в якому одна фізична особа є водночас і власником, і працівником (до процесу праці можуть долучатися члени її сім'ї), не наймає робочої сили і *приватнокапіталістичне* підприємство, яке базується на праці найманих працівників, а контроль за процесом праці та управління власністю здійснює функціонуючий капіталіст.

Колективні підприємства – підприємства з колективною формою власності на засоби виробництва і частину створеного продукту, а також із колективним управлінням власності. Розрізняють колективні підприємства, що допускають поділ власності на паї та не допускають такого поділу. Підприємствами колективної власності є виробничі, будівельні, житлові кооперативи, підприємства споживчої кооперації, громадських і релігійних організацій.

Державні підприємства – засновані і здійснюють свою виробничо-економічну діяльність на державній формі власності. Оскільки вона поділяється на загальнодержавну та комунальну, відповідно розрізняють *загальнодержавні* (85%) та *комунальні* (15%) підприємства, які є власністю адміністративно-територіальних утворень. До першої групи належать: 1) *казенні (унітарні)* – із неподільним майном, повною приналежністю до державної власності і управлінням міністерствами від імені уряду; 2) *державні корпорації* – контрольовані державою через контрольний пакет акцій (не менше, ніж 51%) з правом прийняття рішення урядом; 3) *з часткою державної власності у статутному капіталі, меншою ніж 50%*, де представники державних органів представляють інтереси держави у наглядових радах.

3. **За належністю капіталу** існують національні, іноземні, змішані (спільні) підприємства.

4. **За організаційно-правовим статусом і формою господарювання** виокремлюють:

а) *одноосібне володіння*, в якому майно належить одній особі, котра самостійно веде справу, отримує весь дохід, покладаючи на себе не тільки фінансовий ризик, а й повну відповідальність за бізнес;

б) *партнерство (товариство)* – форма організації підприємства, що ґрунтується на спільному (пайовому) формуванні статутного капіталу за угодою (договором) між двома і більше особами з розподілом прав, доходів та відповідальності. Вони бувають – *прості* з обмеженою відповідальністю своїми вкладами (ТОВ, на Заході LTD); *товариства з додатковою відповідальністю* (ТДВ) належним майном у розмірі, кратному до свого внеску; *повні* з необмеженою солідарною відповідальністю всім своїм майном; *командитні* – змішані товариства з поєднанням учасників з обмеженою і необмеженою відповідальністю;

в) *корпорація* (акціонерне товариство – форма об'єднання капіталів шляхом продажу акцій). Це провідна форма сучасного підприємства (фірми) у країнах з розвинутою ринковою економікою (на Заході – холдингові компанії). Розрізняють публічні акціонерні товариства з вільним продажем і купівлею акцій і приватні акціонерні товариства, в яких акції продаються тільки засновникам.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації (ГК України).

5. За галузево-функціональним видом діяльності підприємства (фірми) поділяють на промислові, сільськогосподарські, будівельні, транспортні, торговельні, банківські, страхові, туристичні тощо. За цією ознакою існують такі основні види фірм: 1) *афілійована* – близька, родинна фірма, приєднана до більшої материнської компанії у формі філіалу, дочірньої фірми; 2) *брокерська* – посередницька фірма, що ставить комерційні цілі і діє за дорученням і за рахунок клієнта; 3) *венчурна* – мала або середня інвестиційна фірма, яка фінансує наукові дослідження і розробки; 4) *інвестиційна* – фірма, яка здійснює інвестування та операції з цінними паперами; 5) *інжинірингова* – спеціалізується на наданні інженерно-консультаційних послуг; 6) *інноваційна* – створена з метою відпрацювання нових технологій на базі результатів науково-дослідних робіт фірмою-співвласником; 7) *консалтингова* – спеціалізується на наданні консультацій у різноманітних сферах; 8) *виробнича* – зайнята виготовленням конкретної продукції, товарів; 9) *торгова* – здійснює торгово-посередницьку діяльність; 10) *ріелтурська* – здійснює операції у сфері нерухомості.

6. За технологічною та територіальною цілісністю і ступенем підпорядкування серед підприємств виокремлюють головні (материнські), дочірні, асоційовані, філії.

7. За розміром (чисельністю працюючих) підприємства бувають *малі* з чисельністю працюючих менше 100 чоловік, *середні* – 100-500 і *великі* – більше 500 чоловік. За іншою градацією відповідно – до 50 працівників, до 1000 та понад 1000 працівників.

Світовий досвід свідчить, що малий і середній бізнес має велике значення для підвищення темпів економічного зростання, структурної перебудови виробництва, розвитку вільного підприємництва й реалізації інновацій, насичення ринку товарами та послугами, повнішого задоволення потреб, забезпечення робочими місцями, розвитку конкуренції й послаблення монополізму тощо. У країнах з розвинутою ринковою економікою частка зайнятих у середньому та дрібному підприємстві становить 50-70%, а частка ВВП – 50-60%. Малих підприємств там дуже багато (90-95%) особливо у сфері послуг і торгівлі. Саме на основі малих підприємств виникали середні та великі.

У сучасній ринковій економіці активізується роль об'єднання підприємств (фірм) в: асоціації, консорціуми, картелі, синдикати, трести, концерни, конгломерати, фінансово-промислові групи. **Фінансово-промислові групи (ФПГ)** – організаційна форма об'єднання великих промислових і торгових підприємств (фірм) із банківськими структурами, в якій кожний член-учасник самостійно вирішує власні завдання, але не

нехтує при цьому інтересами групи. Координаційну діяльність може здійснювати банк або промислове підприємство.

Перехід до **інноваційної моделі підприємництва** породжує нові його форми:

- **венчурне підприємництво**, яке здійснюється у сфері фінансування високотехнологічних проектів з метою отримання максимального прибутку;

- **технопарк** – сучасна організаційна форма взаємодії науки, освіти, техніки і виробництва, у результаті якої виникають науково-інноваційні комплекси для розроблення новітніх технологій, швидкого запровадження науково-технічних розробок і виробництва найновішої продукції у передових і наукомістких галузях економіки;

- **франчайзинг** (англ. *franchising* – угода про передання права на використання *торгової марки*) – взаємовигідна угода між франчайзером (крупною материнською компанією) і франчайзі (малими підприємствами) про надання права організувати на обумовленій території від імені й за допомогою родинної фірми свої власні справи за умови інвестування в неї частин свого капіталу і відрахування певних відсотків з обороту;

Невміле господарювання, неефективне використання ресурсів може привести підприємство до **банкрутства** («Кодекс України з процедур банкрутства», 2019р.).

3. Місце і роль сім'ї та домашніх господарств у ринково-підприємницькому середовищі

Одним із найзначніших соціальних винаходів людства, в якому сконцентровано й відображено в мініатюрі важливі досягнення тисячолітньої цивілізації людських об'єднань, а також процеси, характерні для розвитку усього суспільства є сім'я та її домогосподарство.

Поняття „домогосподарство” не слід ототожнювати з поняттям „сім'я”.

Сучасна економічна наука розглядає сім'ю як усвідомлено організоване на основі шлюбу й родинно-кровних зв'язків тісне об'єднання незначної кількості людей, члени якого пов'язані спільністю проживання, веденням спільного господарства, реалізацією життєвих потреб, інтересів та взаємною відповідальністю.

Серед основних функцій, які виконує сім'я (репродуктивна, виховна, комунікативна, рекреаційна, регулятивна), однією з найважливіших є економічна – ***організація і ведення домашнього господарства, споживання й побуту.*** Тому ***найхарактернішою моделлю є домогосподарство сім'ї.*** Сім'я завжди виступала і виступає первинним осередком суспільства, фундаментом людського порядку, початковим суб'єктом мікроекономіки, головною силою у виробництві і відтворенні „людського капіталу”, товарів і послуг. На основі теорії „раціональних очікувань” Г.С. Бекер (амер.) у праці „Трактат про сім'ю” (1981 р.) навіть обґрунтував концепцію сімейної економіки як сукупність поглядів щодо формування певних навичок і установок, які підвищують ефективність соціальної взаємодії та життя сім'ї у світлі „економічного підходу”.

Традиційно сім'я починається із шлюбу, який, можна сказати, здійснюється на „ринку”, який призначає чоловіків і жінок один одному на основі спільної раціональної поведінки щодо максимізації корисності або залишає їх однаками до появи кращих можливостей. Звичайно, нам хотілося б думати, що все у шлюбі повинно залежати від любові, схожості у цінностях і перевагах. Дійсно, де немає любові, там ми скоріше знайдемо ухилення від сімейних обов'язків. Але з економічної точки зору сім'я і домогосподарство як виробнича одиниця є ще й ***інвестиційним проектом щодо отримання віддачі через ряд років.*** Вигоди від сім'ї і домогосподарства впливають, головним чином, із їх здібності виробляти бажані товари і послуги, неможливі у позашлюбній ситуації.

В економічній літературі існують різні визначення поняття „домогосподарство”. В „Економічній енциклопедії” (т.1) **домашні господарства** розглядаються як **господарства, які ведуть одна або кілька осіб, що мають спільне житло, з метою відтворення робочої сили та розвитку особистості на основі кінцевого споживання продуктів матеріального та нематеріального виробництва**. За К.Р. Макконнеллом, С.Л. Брю в „Економікс” домогосподарство – це економічна одиниця, що складається з однієї або більше осіб, яка забезпечує економіку ресурсами і використовує отримані за них гроші для придбання товарів і послуг, що задовольняють матеріальні потреби людини.

Для остаточного з’ясування суті категорії „домогосподарство” найкраще звернутись до трактування цієї категорії в матеріалах ООН. Згідно з її рекомендаціями **домогосподарство** визначається як *особа (сім’я-одиначка) або група осіб, поєднаних з метою спільного ведення господарства, забезпечення всім необхідним для життя*. Ця група осіб об’єднує свої доходи, має спільну власність та разом приймає економічні рішення. Відповідно до системи національних рахунків (СНР) до домашніх господарств відносять домашню прислугу та населення, яке перебуває у різних колективах: вихованці будинків дитини та інтернатів, військовослужбовці строкової служби, інваліди у будинках інвалідів, ув’язнені та ін. Безпосередньо домогосподарства не є підприємницькими структурами. Але саме тут відбувається відтворення життя всіх суб’єктів ринкової економіки і насамперед господарів-підприємців і найманих працівників. Звідси важливо уявити домогосподарство як основну одиницю соціального і біологічного відтворення людського суспільства, пов’язану із соціально-економічною макроструктурою. В Україні налічується 13,2 млн. домогосподарств.

Домашні господарства в економіці виконують чотири основні функції:

1. Як власники певних виробничих ресурсів, домогосподарства виступають їх постачальниками підприємствам (фірмам) – робочої сили (праці), капіталу, землі, грошей, інтелектуальної власності. Тому на ринку ресурсів вони перетворюються на продавців, формують пропозицію.

2. Формування і використання домогосподарствами сімейного бюджету як споживачами кінцевих товарів та носіями кінцевих потреб. Тому на ринку кінцевих товарів домогосподарства виступають на боці попиту як покупці.

Кожне домогосподарство включає в себе власників того чи іншого капіталу, а тому отримує *факторний дохід* в формі заробітної плати, прибутку, ренти (орендної плати), позичкового відсотку, дивідендів тощо. Домогосподарства отримують також *трансфертні платежі* (пенсії, стипендії, допомоги, субсидії підприємцям, безоплатні послуги у сфері охорони здоров’я, освіти тощо). Сімейний дохід *не повинен бути нижчим за прожитковий мінімум забезпеченості населення першочерговими життєвими засобами*, який застосовується для встановлення мінімального рівня доходів сімей та соціальних виплат. Для оцінки досягнутого рівня життя населення і вибору найбільш ефективних шляхів його підвищення має враховуватись *оптимальний споживчий бюджет задоволення розумних раціональних потреб людей*.

Доходи домогосподарств використовуються на споживання – придбання продуктів харчування, одягу, взуття, меблів, предметів культури і побуту, автомобілів, витрати на соціально-культурні та побутові послуги тощо. В узагальненій структурі витрат домашнього господарства на придбання товарів витрачалось 84,3%, послуг – 15,6%, у тому числі на товари тривалого користування – 12,1%, напівтривалого – 24%, короткочасного користування – 48,2%. Витрати на харчування в переважній кількості домашніх господарств становили понад 85% сімейного бюджету. Згідно з класифікацією ООН, 60% і більше витрат сімейного бюджету на харчування відповідає злиденності населення.

3. Виконання у домашніх господарствах певних виробничих процесів,

насамперед побутового характеру (готування їжі, пошив і ремонт одягу, будівництво та ремонт житла) для власних потреб.

4. Заощадження. Дохід, що залишається у розпорядженні домогосподарства після споживання, а також внесення податків та інших платежів використовується на заощадження і нагромадження. Виробництво, споживання і заощадження регулюються законами попиту і пропозиції.

Економічна роль сім'ї у ринковій економіці надзвичайно важлива і складна. Крім ведення домашнього господарства сім'я вирішує багатоманітні проблеми індивідуальної участі членів сім'ї у ринковому господарстві, організація сімейного бізнесу, корпоративні форми участі сім'ї у ринковому господарстві, відтворення робочої сили, формування і нагромадження „людського капіталу”, отримання і розподіл доходів, створення інвестиційного й підприємницького потенціалу та інші. Значення сім'ї, її роль у ринковій економіці схематично можна змодельювати таким чином (рис. 8.5):

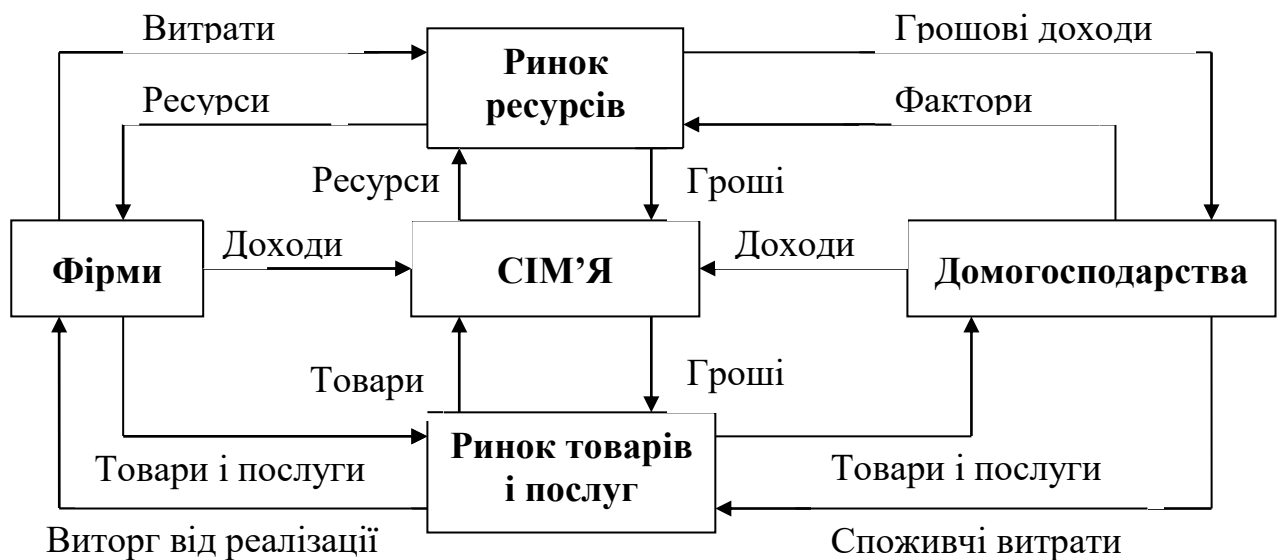

Рис. 8.5. Роль сім'ї у ринковій економіці

Вирішення проблем сім'ї, яка веде домашнє господарство і займається підприємницькою діяльністю в умовах ринкової економіки, треба шукати у:

- формуванні нових потреб і можливостей сім'ї;
- створенні умов розвитку і реалізації економічних функцій сім'ї;
- підвищенні соціально-економічного статусу сім'ї;
- забезпечення соціальної підтримки і нормальних побутових умов сім'ї.

4. Капітал фірми як: сутність, структура, кругообірот

Капітал – це авансовані підприємцями у виробництво товарів засоби виробництва, грошові та інші відтворювані ресурси і засоби на оплату найманої праці, які у процесі продуктивної взаємодії забезпечують зростання вартості й отримання доходу (прибутку).

Будь-яка діяльність вимагає наявності ресурсів.

Ресурси виробничої фірми поділяють на матеріальні, товарні, монетарні, трудові, нематеріальні.

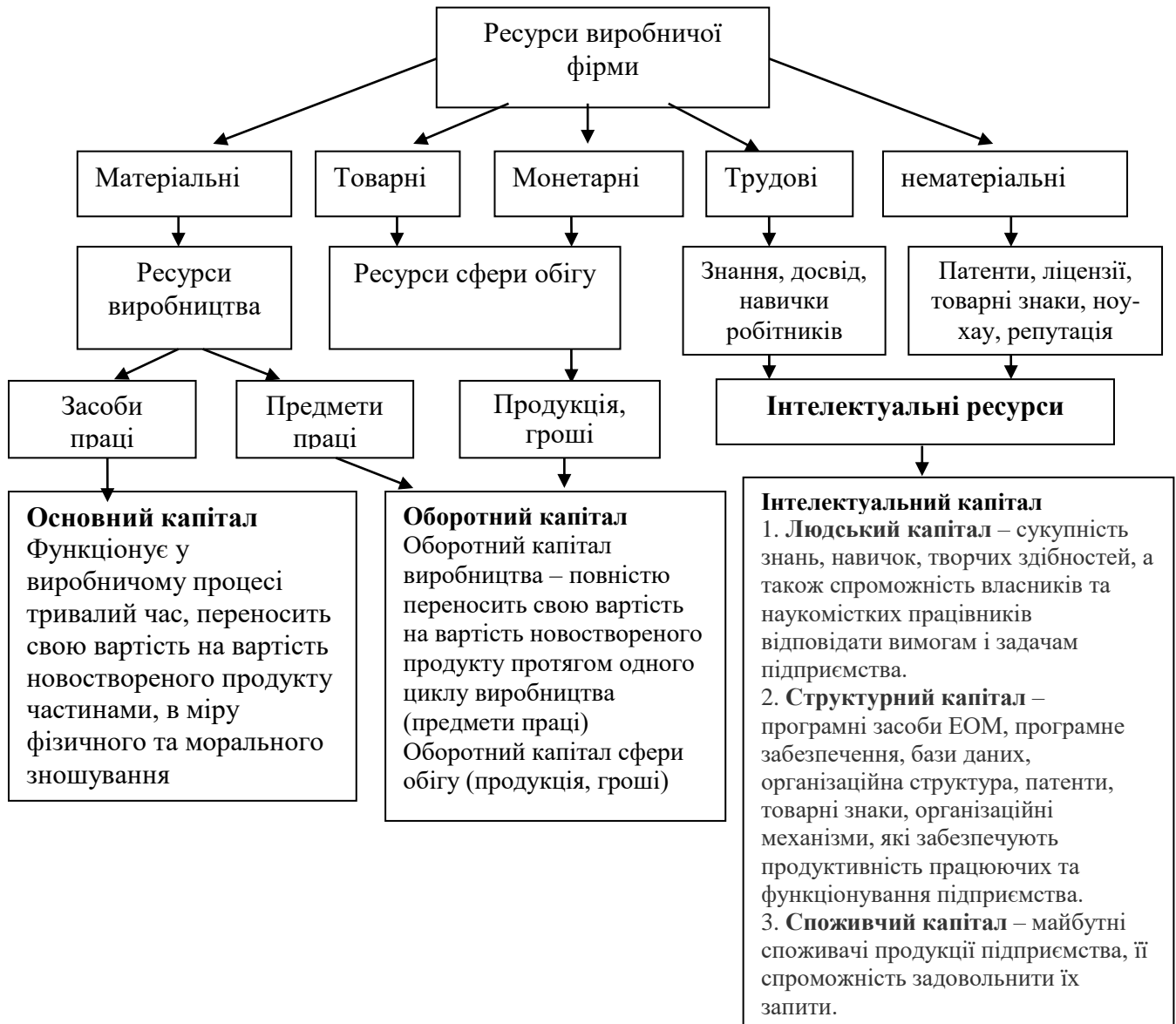

Рис. 8.6. Ресурси виробничої фірми

Капітал фірми – це сукупність ресурсів фірми у вартісному вимірі, що забезпечують створення нової вартості.

Джерелами капіталу можуть бути:

1. Власний капітал фірми – кошти власників (засновників), нерозподілений прибуток.
2. Запозичений капітал фірми – довгострокові та короткострокові банківські кредити.

За перенесенням вартості на новостворений продукт.

Продуктивний капітал – сукупність засобів і предметів праці, необхідних для ведення виробництва, виражена у грошовій формі.

Основний капітал – частина продуктивного капіталу, яка функціонує у вигляді засобів праці протягом кількох виробничо-технологічних циклів, не змінює своєї натуральної форми і розмірів, частинами переносить свою вартість на новостворений продукт в міру їх зношування. Це виробничі будівлі, машини, верстати, транспортні засоби тощо. Вони у процесі виробничого споживання і атмосферного впливу *зношуються фізично*, втрачають свою споживчу вартість і вартість. А також під впливом НТП *зношуються морально*, тобто знецінюються. У соціально-культурній сфері функціонує і **основний невиробничий капітал** (житлові будинки, об'єкти освіти, культури, відпочинку тощо). В сумі основний виробничий і основний невиробничий капітал утворює **основні засоби**.

Оборотний капітал – частина продуктивного капіталу, яка функціонує у вигляді предметів праці, однократно приймає участь у виробництві, змінює свою натуральну форму, повністю споживаються і цілком переносять свою вартість на готовий продукт. Це сировина, матеріали, паливо, енергія тощо. А готова продукція, грошові кошти (у т.ч. заробітна плата) тощо становлять **капітал обігу**. У невиробничій сфері запаси харчування, матеріалів, енергія тощо становлять **оборотний невиробничий капітал**. В сумі оборотний виробничий капітал, капітал обігу і оборотний невиробничий капітал утворюють **оборотні засоби**.

Кругообіг і оборот підприємницького капіталу

Капітал як самозростаюча вартість у своєму русі проходить три стадії і приймає три форми, у кожній з яких виконує відповідну функцію.

Функціональні форми капіталу виробничої фірми залежно від стадій його кругообігу – грошовий капітал, виробничий капітал, товарний капітал.

На **першій стадії** капітал починає свій рух у грошовій формі. Він затрачається підприємцем для придбання факторів виробництва: засобів виробництва на ринку виробничих ресурсів і робочої сили на ринку праці, підготовляючи тим самим процес виробництва товарів і створення додаткової вартості. Внаслідок цього *грошовий* капітал перетворюється у *продуктивний* (або *виробничий*). Ця стадія відбувається у *сфері обігу* і позначається формулою:

$$Г - T(Z_v + P_c).$$

На **другій стадії** відбувається поєднання робочої сили і засобів виробництва, здійснюється безпосередній процес виробництва, створюються товари. Наймані робітники конкретною працею переносять вартість засобів виробництва на нові товари з іншою споживною вартістю і одночасно абстрактною працею створюють нову вартість, яка заміщує еквівалент вартості робочої сили і утворює додаткову вартість підприємцю. В результаті *продуктивний* капітал перетворюється у *товарний* капітал збільшеної вартості. Функція його полягає у створенні нових благ і нової вартості. На цій стадії капітал функціонує у *сфері виробництва* і позначається формулою:

$$T - (Z_v + P_c) \dots V \dots T'.$$

Крапками позначається перехід капіталу із сфери обігу у сферу виробництва і навпаки.

На **третьій стадії** відбувається реалізація створених товарів і одержання додаткової вартості у формі прибутку. *Товарний* капітал перетворюється у свою початкову форму *грошового* капіталу. Ця стадія відбувається у *сфері обігу* і позначається формулою: $T' - G'$, де $T' = T + \Delta T$, а $G' = G + \Delta G$.

Загальна **формула кругообігу капіталу** виражається так:

$$\Gamma - T (Z_v + P_c) \dots V \dots T' - \Gamma' (\Gamma + \Delta \Gamma),$$

де Γ – первісно авансована сума грошей, T – товар у вигляді робочої сили (P_c) і засобів виробництва (Z_v), V – процес виробництва, T' – створені нові товари з додатковою вартістю, Γ' – гроші, одержані від реалізації з приростом.

Таким чином, кругооборотом капіталу називається його послідовний рух на трьох стадіях і в трьох функціональних формах у сфері виробництва і обігу, під час якого він набуває грошової, продуктивної й товарної форм і повертається до свого вихідного пункту.

Щоб рух капіталу був неперервним, він повинен у певних співвідношеннях одночасно знаходитись на всіх трьох стадіях і у всіх трьох формах, кожна з яких здійснює свій кругооборот. Припинення руху на одній із стадій кругообороту приводить до порушення процесу зростання капіталу.

Кругооборот капіталу, взятий не як окремий акт, а як періодично повторювальний процес, в результаті якого вся авансована вартість повертається до своєї вихідної форми, називається оборотом капіталу.

Оборот ширше кругообороту, оскільки вартість машин, будівель, обладнання та ін. повертається підприємцю після декількох кругооборотів.

Оборот капіталу охоплює певний час (Чоб.), який складається із часу виробництва (Чв), що включає робочий період, перерви у процесі праці і час перебування засобів виробництва у виробничих запасах і часу обігу (Чо), що включає час закупки засобів виробництва і реалізації продукції:

$$\text{Чоб} = \text{Чв} + \text{Чо}.$$

Одиницею виміру одного обороту, тобто періоду, за який до підприємства повертається авансована вартість є день. Показником кількості оборотів за певний проміжок часу вимірюється швидкість обороту капіталу :

$$N = \frac{O}{o}$$

де N – кількість оборотів за рік; O – прийнята одиниця часу (рік – 12 місяців, 52 тижні, 360 днів); o – тривалість обороту даного капіталу, днів.

Отже, якщо капітал обертається один раз за 8 місяців, то швидкість його обороту становитиме 1,5 обороту на рік

$$N = \frac{12}{8} = 1,5$$